

Περιφερειακές ταυτότητες και Ευρωπαϊκή Ένωση: Μια ανάγνωση στο φως του ηπειρωτισμού

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι γεγονός. Με τη συνθήκη του Maastricht το Δεκέμβριο 1991 η Ευρωπαϊκή Κοινότητα μπαίνει σε μια «νέα φάση στη διαδικασία μιας διαρκώς στενότερης ένωσης των λαών της Ευρώπης»¹. Από την ιδρυτική συνθήκη της Ρώμης η Κοινότητα πέρασε στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1985) και κατέληξε στη συνθήκη του Maastricht, που εκφράζει την αναζήτηση μιας νέας αρχιτεκτονικής της Ευρώπης², η οποία θα δίνει απαντήσεις στα προβλήματα, που ανέκυψαν και μετά τα γεγονότα στην Ανατολική Ευρώπη.

Οι πολιτικές αποφάσεις έχουν πυροδοτήσει και τη συζήτηση για το μέλλον της Ευρώπης, τους τρόπους ιδιαίτερα με τους οποίους θα υλοποιηθεί η Πανευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι, πέρα από τις επιμέρους διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα δώδεκα μέλη για τη μορφή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η συζήτηση επικεντρώνεται στη διαδικασία πολιτικής και θεσμικής ισχυροποίησης της Κοινότητας, ώστε να αναδειχθεί σε αποφασιστική υπερεθνική θεσμική οντότητα.

Ως απόρροια λοιπόν της παραπάνω συζήτησης εμφανίζεται στη βιβλιογραφία και η έννοια της ταυτότητας³, ως απαραίτητου στοιχείου για την απρόσκοπτη θεσμική ολοκλήρωση της Κοινότητας. «Η Ευρώπη των επιχειρήσεων, λοιπόν, καθιστά αναγκαία την Ευρώπη των κοινών συνειδήσεων»⁴. Έρχεται στην επικαιρότητα η άποψη του Μονέ για τη σημασία του πολιτισμού στην πορεία οικοδόμησης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Σήμερα γίνεται αντιληπτό από όλους, ότι η σύνδεση των ευρωπαϊκών κρατών μέσω πολιτισμικών συγγενειών είναι απαραίτητη για την οικονομική ολοκλήρωση. Ο πολιτισμός λοιπόν ως αναγωγή στο παρελθόν για την ανίχνευση κοινού πολιτισμικού κύκλου και ως απόφαση για την ενιαιοποίηση της πολιτισμικής συμπεριφοράς των Ευρωπαίων προβάλ-

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Βαγγέλης Αυδίκος είναι λέκτορας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

λεται ως αυταξία, πέρα από συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες.

Με την απόφαση λοιπόν για την Ευρωπαϊκή Ένωση τίθεται με ένταση το πρόβλημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας ως βασικής προϋπόθεσης για να πετύχει η ενοποίηση του οικονομικού χώρου. Η άποψη αυτή ενισχύθηκε ακόμη πιο πολύ από τις φυγόκεντρες τάσεις, που εκδηλώνονται, με κορύφωση το αρνητικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, έστω και οριακά, στη Δανία⁵.

Η απόφαση αυτή όμως μπορεί να αναγνωστεί με δυο τρόπους: α. Άρνηση οικοδόμησης ενός υπερεθνικού οργανισμού⁶. β. Αντίθεση στον τρόπο υλοποίησης⁷. Πέρα από την αντίληψη ότι πρέπει να δημιουργηθεί ένας συμπαγής και ομοιογενής υπερεθνικός οργανισμός, με παράλληλη προσπάθεια για κοινή πολιτιστική συμπεριφορά, διατυπώνεται έντονα και η πρόταση να διατηρηθεί «η πολιτιστική μας ταυτότητα και αυτονομία μέσα στην Κοινότητα»⁸.

Το πρόβλημα λοιπόν της ταυτότητας στην καινούργια Ευρώπη είναι το κυρίαρχο ζήτημα σε κάθε είδους προσέγγιση (πολιτική, οικονομική, κοινωνιολογική, ιστορική). Ήδη ο Duroselle με την Ευρωπαϊκή Ιστορία της Ευρώπης επιχειρήσε να δώσει μια απάντηση στο ερώτημα «ποια Ευρώπη». Πιστεύει αυτός, όπως και άλλοι, ότι χρέος των επιστημόνων είναι να διαμορφώσουν την κοινή ευρωπαϊκή συνείδηση, που θα προέλθει από την κατασκευή συγκεκριμένης μνήμης με την εγγραφή σ' αυτή εκείνων των γεγονότων, που συμβιβάζονται με το όραμα μιας Ευρώπης με υπερτονισμένα τα «κοινά φυλετικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτιστικά στοιχεία» και «αμβλύνοντας τις εθνικές ιδιαιτερότητες και διαφορές»⁹.

Η πρόταση βέβαια του Duroselle εκφράζει συγκεκριμένες οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Υπάρχουν όμως και άλλες απόψεις, αντίθετες στη λογική του Duroselle και των ισχυρών κύκλων. Συμφωνούν με την προοπτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαφωνούν όμως με την αφομοίωση της εθνικής ιδιομορφίας. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται, κατά κύριο λόγο, από τις ασθενέστερες χώρες της Κοινότητας.

Στην Ελλάδα ιδιαίτερα υπάρχει καθυστέρηση ή «εμφανής απουσία δημόσιας συζήτησης», όπως υποστηρίζει ο Ιωακείμης¹⁰. Παρ' όλα αυτά έχουν αρχίσει να διατυπώνονται προβληματισμοί για τη θέση της χώρας μας στη μελλοντική Ευρώπη. Παράλληλα με τις απόψεις για οικονομικά θέματα, η συζήτηση, αποσπασματική ασφαλώς, θίγει, πολλές φορές έμμεσα, θέματα πολιτισμού και ταυτότητας. Από τη μια μεριά τοποθετούνται όσοι πιστεύουν, χωρίς δισταγμό, ότι ο «εξευρωπαϊσμός όχι μόνο δεν αντιστρατεύεται στις εθνικές στοχεύσεις, επιλογές και συμφέροντα αλλά αντίθετα συνιστά θεμελιακή προϋπόθεση για τη διαφύλαξη και μεγιστοποίησή τους τόσο στον πολιτικό όσο και στον οικονομικο-κοινωνικό τομέα. Και βεβαίως στον πολιτιστικό τομέα»¹¹.

Από την άλλη μεριά όμως υπάρχουν οι επιφυλακτικοί και οι εχθρικοί στο εγχείρημα αυτό. Τους πρώτους θα μπορούσε να εκπροσωπήσει ο Καψωμένος, που έχει την άποψη ότι «η ενοποίηση της Ευρώπης είναι ένα εγχείρημα οικονομικής και πολιτικής σκοπιμότητας, μια τεχνητή ασφαλώς επέμβαση ενάντια στους νόμους που διέπουν την εξέλιξη των κοινωνιών και των πολιτισμών»¹². Η άκριτη αποδοχή του εγχειρήματος αυτού συντελεί στην «εκτόπιση μεγάλου τμήματος της συλλογικής μνήμης που στηρίζει τις περιφερειακές κουλτούρες για να “χωρέσουν” τα πλέον “αξιομνημόνευτα” επεισόκια πολιτισμικά αγαθά»¹³, που μπορεί να οδηγήσει στο να αποδυναμωθούν ή να εξαφανιστούν οι περιφερειακές κουλτούρες, ανάμεσά τους βέβαια και η δική μας. Ο Καψωμένος διαβλέπει κινδύνους για αλλοίωση της ταυτότητάς μας και γι' αυτό πιστεύει ότι πρέπει να ληφθούν διάφορα μέτρα.

Η ταυτότητα λοιπόν αναδεικνύεται σε καθοριστικό αίτημα, που ενδεχομένως να προσδιορίσει την τύχη της νέας Ευρώπης, δεδομένου ότι «είναι δύσκολο να φανταστούμε μια οποιαδήποτε εθνοφυλετική ομάδα (τοπική ή ευρύτερη) που να προσβλέπει στην ευρωπαϊκή ενοποίηση με την ελπίδα ν' αποβάλει τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις παραδόσεις, τις αξίες της, ό,τι εν γένει συνιστά την πολιτισμική της ταυτότητα, προκειμένου να μεταμορφωθεί σε κάτι άλλο, ξένο προς τον εαυτό της»¹⁴.

Η προσέγγιση της έννοιας γίνεται από δυο πλευρές¹⁵: Η μια αφορά την ταυτότητα-ζητούμενο, που θα χαρακτηρίζει τους πολίτες της νέας υπερεθνικής θεσμικής οντότητας. Η δεύτερη χαρακτηρίζεται από αμυντικά αντανakλαστικά απέναντι στις αφομοιωτικές και ισοπεδωτικές διαδικασίες, που εμπεριέχει η ανεξέλεγκτη ενοποίηση. Και στις δυο περιπτώσεις όμως η ταυτότητα ταυτίζεται με το έθνος-κράτος¹⁶. Είναι προϊόν της πολιτισμικής ιδιομορφίας του ξεχωριστού κράτους και διαμορφώθηκε στα πλαίσια των ορίων του. Πρόκειται συνεπώς για την εθνική ταυτότητα (national identity)¹⁷ και όχι την εθνοτική (ethnic identity)¹⁸.

Η έννοια της ταυτότητας είναι καθοριστική για την τύχη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα προβλήματα που αναφύονται, οφείλονται ακριβώς στην υποβάθμιση της σημασίας της. Αντιμετωπίστηκε λογιστικά και θεωρήθηκε ένα ακόμη μέγεθος, όπως όλα τα τεχνοκρατικά, που θα μπορούσε να αποκτήσει τις επιθυμητές διαστάσεις. Ο Ποιμάν επισημαίνει τον κίνδυνο, που «βρίσκεται στην τεχνοκρατική ολοκλήρωση, την τυφλή στις πολιτισμικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες, στην αντίληψη ότι η πολιτική είναι ξένη ως προς τη συμβολική και τις ιδιαιτερότητες των λαών (...). Όταν τα κοινοτικά όργανα ρυθμίζουν τις διαστάσεις που πρέπει να έχουν τα μπουλόνια και οι βίδες αυτό είναι μια απαραίτητη τυποποίηση. Αλλά όταν αρχίζουν να ρυθμίζουν τα τυριά, τα πράγματα αποκτούν μια άλλη διάσταση. Το τυρί είναι ένα εμπόρευμα με συμβολικές σημασίες, είναι ένα στοιχείο ταυτότητας. Αυτός ο τύπος αποφάσεων είναι που κάνει ορισμένα άτομα να βλέπουν την Ευρώπη ως μια απειλή, που υπάρχει κίνδυνος να τους στερήσει την ταυτότητά τους»¹⁹.

Ταυτότητα λοιπόν. Ενιαία όμως ευρωπαϊκή ταυτότητα με εξαφάνιση των ιδιαιτεροτήτων ή συνείδηση-συνισταμένη των επιμέρους τοπικών ταυτοτήτων; Η άποψή μας είναι ανεπιφύλακτα υπέρ της δεύτερης εκδοχής. Η διατήρηση της εθνικής ιδιομορφίας είναι βασικό συστατικό για την ευτυχή κατάληξη του εγχειρήματος. Η συζήτηση όμως δεν περιορίζεται στην αναγκαιότητα της διατήρησης των εθνικών ιδιομορφιών, οι οποίες εξάλλου εκλαμβάνονται ως σημείο εκκίνησης της διερεύνησης. Επεκτείνεται στην εξέταση των περιφερειακών ταυτοτήτων στα πλαίσια της διαδικασίας για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στη συζήτηση εισάγεται η περιφέρεια, είτε ως ουσιαστικό είτε ως επίθετο. Συνήθως, ταυτίζεται με την εθνική-κρατική οντότητα, οπότε η περιφερειακή ταυτότητα επικαλύπτεται από την εθνική. Στη συνθήκη όμως του Maastricht γίνεται αναφορά και στην περιφέρεια ως γεωγραφικό διαμέρισμα των κρατικών συνόλων. Δημιουργείται η Επιτροπή των Περιφερειών «αποτελούμενη από αντιπροσώπους των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και περιφερειακής διοίκησης»²⁰ με συμβουλευτικό χαρακτήρα, που όμως από τον Ιωακείμδη χαρακτηρίζεται ως πρόπλασμα της Ευρώπης των Περιφερειών²¹.

Ο πυρήνας της περιφερειακής ταυτότητας ωστόσο δεν είναι καινούργιο στοιχείο. Μπορούμε να την αναγάγουμε στην κοινοτική ταυτότητα της Τουρκοκρατίας²² και στο μονιτσιπαλισμό²³ των Ιταλών. Πρόκειται για την τοπική ταυτότητα, που πολλές φορές αναδεικνύεται σε κοινωνική κατηγορία²⁴, καθώς αποτελεί έκφραση συγκεκριμένης ιστορικής πορείας και προϊόν γεωγραφικών, οικονομικών και κοινωνικών επιδράσεων. Οι

γεωγραφικοί περιφερειακοί προσδιορισμοί (Ηπειρώτης, Θεσσαλός, Θρακιώτης, Κρητικός, κ.λπ.) συμπυκνώνουν τις ιδιαιτερότητες, που προήλθαν από τη γεωγραφική απομόνωση, το διοικητικό καθεστώς και την ξενική πολιτισμική επιρροή.

Στο παρόν κείμενο λοιπόν επιχειρείται η προσέγγιση μιας περιφερειακής ταυτότητας²⁵ σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, καθώς και η σχέση της με την εθνική ταυτότητα. Η εξέταση γίνεται στο πλαίσιο της συζήτησης για τη σχέση εθνικού-υπερεθνικού. Πιστεύουμε ότι στη συζήτηση πρέπει να προστεθεί και το περιφερειακό, με την έννοια του γεωγραφικού διαμερίσματος.

Η περιφέρεια-πilotος είναι η Ήπειρος στο Μεσοπόλεμο και αντικείμενο διερεύνησης αποτελεί ο Ηπειρωτισμός, η περιφερειακή ταυτότητα δηλαδή ενός γεωγραφικού διαμερίσματος που πρόσφατα απελευθερώθηκε από τους Τούρκους. Η προσέγγιση γίνεται μέσα από την εφημερίδα των Ιωαννίνων «Ηπειρωτική Ηχώ», που κυκλοφόρησε στο διάστημα 1924-1926 και είχε ως σημαία της τον Ηπειρωτισμό.

Ο Ηπειρωτισμός²⁶ αποτελεί την κατευθυντήρια γραμμή της εφημερίδας. Πιστεύει ότι το μέλλον του ηπειρωτικού λαού συναρτάται με τη συνειδητοποίηση της ιδιαιτερότητας και τη διάπλαση της ταυτότητας μιας ενιαίας πολιτισμικής περιφέρειας, γεγονός που θα πολλαπλασιάσει τις δημιουργικές δυνάμεις. «Εξορκίζομεν και καλούμεν πάντα Ηπειρώτην και εντός και εκτός της Ηπείρου, από του διδασκάλου και του ιερέως, από του εμπόρου και του εργάτου, από του επαγγελματίου και του επιστήμονος, από του χωρικού και του κτηνοτρόφου, από του δημοσίου υπαλλήλου και του αξιωματικού, όπως όλοι οι Πανηπειρώται ηνωμένοι προχωρήσωμεν προς τα εμπρός με το σύνθημα *Ζωή διά την Ήπειρον*»²⁷.

Ο ηπειρωτισμός ως αίτημα αρθρώνεται γύρω από τρεις βασικούς άξονες: α. Βίωση της ιστορίας. β. Γνώση των προβλημάτων, των πληγών της Ηπείρου, κατά την εφημερίδα. γ. Αποκέντρωση-αυτοδιοίκηση.

Ο ηπειρωτισμός είναι αίτημα για ενσωμάτωση μιας περιφέρειας στο έθνος-κράτος. Συνιστά διαδικασία αυτογνωσίας, για να καλλιεργηθεί εκείνη η ταυτότητα, που θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για ένταξη στα πλαίσια της ευρύτερης ομάδας. Το πρώτο στοιχείο της ταυτότητας του ηπειρωτισμού²⁸ είναι το ιστορικό περίγραμμα, τα γεγονότα εκείνα του παρελθόντος που δίνουν το δικαίωμα να μην εντάσσεται στο έθνος-κράτος ως μια περιθωριακή περιφέρεια, αλλά ως αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικής-συλλογικής οντότητας.

Βασικό έρεισμα της νέας ταυτότητας είναι η βίωση της ιστορίας. «Ω Ηπειρώτες, ξυπνάτε και ιδέστε ολόγυρά σας, ιδέστε την κατάντια μας, τα χάλια μας, την κακοριζικιάν μας. Δεν είμεσθε εμείς απόγονοι του Μεγάλου Πύρρου, δεν είμεθα απόγονοι των Κατσαντωναίων, των Τζαβελλαίων, των Μποτσαραιών;»²⁹ Η διαμόρφωση της ταυτότητας προϋποθέτει την ιστορική παρουσία των Ηπειρωτών και τη δράση τους στα πλαίσια του έθνους —πριν από την απόκτηση κρατικής υπόστασης—, αλλά και στη διάρκεια της ολιγόχρονης παρουσίας στο έθνος-κράτος. Η επισήμανση της παρουσίας αυτής απευθύνεται σε δυο αποδέκτες: στους ίδιους τους Ηπειρώτες και στην κεντρική εξουσία. Όσον αφορά τους Ηπειρώτες, το ιστορικό βίωμα θα τους θέσει μπροστά στις ευθύνες τους. Θα ενεργοποιήσει την ιστορική μνήμη. Δεν είναι νεόκοποι στην ιστορία. Έχουν αναφορές στο απάτατο παρελθόν και αυτό αποτελεί μια σοβαρή παράμετρο για να διεκδικήσουν ισότιμη θέση στο ελληνικό κράτος.

Αυτά είναι η μια όψη του ιστορικού βιώματος, στοιχείο απαραίτητο για την προνομιακή σχέση με το ελληνικό κράτος. Η άλλη όψη σχετίζεται με τη συνεχή παρουσία των Ηπειρωτών στο ιστορικό γίγνεσθαι, ώστε να σημειώνεται ότι η Ελλάδα «οφείλει την αφετηρίαν της ιστορίας της εις τους Ηπειρώτας»³⁰. Αυτό συμπυκνώνεται όχι μόνο στους

αγώνες κατά των διαφόρων κατακτητών αλλά, κυρίως, στους επώνυμους και ανώνυμους Ηπειρώτες των παροικιών, που έγκαιρα αντιλήφθηκαν και μόχθησαν να ενισχύσουν «την εθνική παιδεία και μόρφωση, χαρίζοντες εις το δούλον έθνος τα μέσα διά να αναπτυχθή και τονωθή η εθνική συνείδησις»³¹.

Το ιστορικό βίωμα επεκτείνεται πέρα από την κλασική κληρονομιά. Αυτή αποτελεί έναν αναγκαίο όρο για τη σχέση με το έθνος-κράτος. Αποτελεί αδιαπραγμάτευτη αρχή για τη διερεύνηση της ταυτότητας. Δεν επαρκεί όμως. Το μεγαλύτερο βάρος αφορά τη διαμόρφωση της νέας εθνικής συνείδησης, που ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τις προσπάθειες να συγκροτηθεί κρατική οντότητα. Η συνεισφορά σ' αυτόν τον τομέα ήταν σημαντική. Με την εκπαίδευση «ήρχιζε να αφυπνίζεται η εθνική συνείδησις». Έτσι, ηπειρωτισμός σημαίνει πάνω απ' όλα ιστορική γνώση. Δίνει τη δυνατότητα στους Ηπειρώτες να είναι υπερήφανοι για το παρελθόν τους και να μην εκλιπαρούν αλλά να διεκδικούν ισότιμη θέση στο έθνος-κράτος. Η καθυστερημένη ενσωμάτωση της Ηπείρου αλλά και άλλων γεωγραφικών διαμερισμάτων στον εθνικό κορμό συνέβαλε στη διαφοροποίηση της εθνικής ταυτότητας κατά περιοχές. Αυτό οφείλεται στις πολιτισμικές διαφορές. Κατά κύριο όμως λόγο αποδίδεται στο σχηματισμό ηγετικών ομάδων στη δημόσια διοίκηση με βασική προέλευση από την Παλιά Ελλάδα, που μονοπωλούσαν τα δημόσια αξιώματα, αλλά εξασφάλιζαν και το μεγαλύτερο μερίδιο του κρατικού προϋπολογισμού και της κρατικής μέριμνας για τις νότιες περιοχές της Ελλάδας. Η εθνική ταυτότητα λοιπόν παρουσίαζε διαβαθμίσεις, από τις οποίες εξαρτιόταν η πορεία των διάφορων γεωγραφικών διαμερισμάτων. Η ιστορία συνεπώς είναι το περίγραμμα του ηπειρωτισμού. Είναι η αναγκαία προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της τοπικής ταυτότητας αλλά και για τη διεκδίκηση ισότιμης θέσης στην ευρύτερη εθνική ταυτότητα.

Αν λοιπόν η γνώση της ιστορίας συνιστά απαραίτητο όρο για την αφύπνιση, η ψηλάφηση των πληγών της Ηπείρου αποτελεί απαραίτητη κίνηση για να αποκτήσει ο ηπειρωτισμός δυναμική και να οδηγήσει στην ισότιμη ενσωμάτωση. Πρόκειται για διαδικασία που στοχεύει στη διερεύνηση των προβλημάτων της Ηπείρου, ώστε η κατανόησή τους να αποτελέσει αφετηρία για μεταβολή της άσχημης σημερινής θέσης στα πλαίσια του έθνους-κράτους. Είναι διαδικασία που βοηθάει στη συγκρότηση της νέας ταυτότητας, του ηπειρωτισμού. «Ηπειρώτες, ψάξτε, βρέστε την πηγή του κακού και της κακοριζικιάς»³².

Η κακοριζικιά του Ηπειρώτη σχετίζεται με την κατάσταση της οικονομίας, που η βάση της είναι αγροτοκτηνοτροφική. «Η πλειοψηφία του εν Ηπείρω πληθυσμού είναι αγροτική, και η αγροτική ιδέα θα παλέση μεν, εντέλει όμως οριστικώς θα επικρατήση»³³. Η λύση του προβλήματος θα συμβάλει στην ανάπτυξη της Ηπείρου, αλλά η διαμόρφωση αγροτικής συνείδησης είναι βασικό στοιχείο του ηπειρωτισμού. «Δεν υπάρχουν ικαναί και μη χείρες χωρικών. Η δουλειά του γεωργού είναι απλούστατη. Θέλει μονάχα μπράτσα γερά και τα 'χει ο χωριάτης. Ήθελε ψωμί και δεν το είχε, θέλει οργάνωσι των χωρικών εις συνεταιρισμούς. Η απαλλοτριώσεις θα τα δώση όλα για το καλό όλης της κοινωνίας»³⁴.

Η απελευθέρωση λοιπόν του αγρότη προϋποθέτει την απαλλοτρίωση³⁵, στην οποία εναντιώνονται οι μεγαλοτσιφλικάδες και οι μεγαλοκτηνοτρόφοι. Αυτό συμβαίνει στα πεδινά, όπου εκδηλώνεται μια σύγκρουση ανάμεσα στους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους, η οποία βέβαια εντάσσεται στη γνωστή σχέση των δυο οικονομικών δραστηριοτήτων του αγροτικού χώρου, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας³⁶. Το πρόβλημα όμως οξύνεται από την εγκατάσταση των προσφύγων σε καλλιεργήσιμα εδάφη, γεγονός που δημιούργησε και άλλο επίπεδο σύγκρουσης. Σ' αυτό βέβαια συνέλεξε και η γενικότερη οικονομική κρίση³⁷, που περιόρισε τη μετανάστευση ή προκάλεσε την παλιννόστηση,

στερώντας έτσι από την Ήπειρο μια ασφαλιστική δικλείδα για την εκτόνωση της οικονομικής δυσπραγίας και της κοινωνικής έντασης.

Το αγροτικό συνεπώς απαιτεί γνώση του προβλήματος στην οικονομική και κοινωνική του διάσταση. Μαζί με τη ληστεία είναι πληγές για την Ήπειρο. Έτσι, η γνώση του προβλήματος και η προσπάθεια να λυθεί αποτελούν πλευρές της ταυτότητας του ηπειρωτισμού.

Για να υλοποιηθούν όλα αυτά όμως, καθοριστικός είναι ο ρόλος του τρίτου άξονα της ταυτότητας του ηπειρωτισμού, της αποκέντρωσης-αυτοδιοίκησης. Με το στοιχείο αυτό ολοκληρώνεται το φάσμα των ιδιοτήτων της νέας ταυτότητας. Ίσως, αποτελεί το απαραίτητο πλαίσιο για να αναδειχθούν τα υπόλοιπα στοιχεία και να αποκτήσει ενεργητικό χαρακτήρα η ταυτότητα.

Το τρίτο συνεπώς στοιχείο, η αποκέντρωση-αυτοδιοίκηση, προσδιορίζει τον επιθετικό χαρακτήρα της περιφέρειας της Ηπείρου, που αποτελεί προϋπόθεση για να υλοποιηθεί η αναγεννητική προσπάθεια. Είναι το σύνολο των ενεργειών, που θα βγάλουν από την αδράνεια το νέο γεωγραφικό διαμέρισμα³⁸. Το συγκεντρωτικό σύστημα χαρακτηρίζεται εθνοκτόνο³⁹.

Έτσι, επιβάλλεται η κοινοτική οργάνωση, που μπορεί να αποκτήσει τρεις μορφές: α. Πρωτοβάθμια τοπική αυτοδιοίκηση. β. Γενική Διοίκηση ή περιφερειακή οργάνωση του γεωγραφικού διαμερίσματος της Ηπείρου. γ. Αδελφότητες.

Η κοινοτική οργάνωση για την Ήπειρο είναι απαραίτητος όρος για την ανάπτυξη και η κατανόηση αυτής της αναγκαιότητας αποτελεί συστατικό στοιχείο της ταυτότητας του ηπειρωτισμού. «Η κοινότης αποτελεί το κύτταρον της διοικήσεως και αυτή θα έπρεπε πρωτίστως να εξυγιανθή, ίνα είναι βιώσιμοι και μεγαλύτεροι οργανισμοί»⁴⁰.

Η συνειδητοποίηση της ανάγκης για κοινοτική οργάνωση αποτελεί σαφή ένδειξη για διαμόρφωση ταυτότητας τοπικού χαρακτήρα. Πρόκειται για κίνηση αυτοπροσδιορισμού στα πλαίσια της εθνικής οντότητας. Η ενίσχυση της οργανωτικής αυτοτέλειας της κοινότητας είναι βασικός παράγοντας στη διαδικασία αυτογνωσίας του χωρικού, του Ηπειρώτη. Αυτό εξάλλου τροφοδοτεί δυο αμυντικά αντανακλαστικά: α. Απαλλαγή από τη μοιρολατρική στάση, που θεωρεί το κράτος ως το μόνο φορέα εξουσίας της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. β. Χειραφέτηση από τα τυφλά κομματικά μίση⁴¹. Η παραπάνω είναι η αμυντική όψη, που οδηγεί στην κοινοτική οργάνωση. Υπάρχει όμως και η επιθετική όψη. Αυτή εδράζεται στην πικρή διαπίστωση της κλιμακούμενης αποσύνθεσης του κοινοτικού ιστού.

Απέναντι σ' αυτή την αδιαφορία, η οποία τελικώς υπονομεύει την προσπάθεια για διαμόρφωση τοπικής ταυτότητας, το μόνο αντέρεισμα είναι η ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Αυτή βέβαια διαπλέκεται με την κοινοτική οργάνωση. Η σχέση τους αλληλοτροφοδοτείται. Η μια προϋποθέτει την άλλη. Το κράτος ασθενεί. Είναι δυσκίνητο. Η μόνη ελπίδα της Ηπείρου, με τα γνωστά αντικειμενικά προβλήματα (γεωγραφική απομόνωση, ληστεία), είναι να οργανωθεί σε κοινοτική βάση, ώστε να αναπτυχθεί η αυτοπεποίθηση και να γίνει συνείδηση ή άποψη ότι «αν δεν κλάψη το παιδί, δεν το βυζιάνη η μάνα»⁴².

Η κοινοτική οργάνωση είναι εκείνη, που θα συσπειρώσει τις ηπειρωτικές δυνάμεις και θα τις σπλίσσει με τη γνώση του ιστορικού, κοινωνικού και οικονομικού χώρου, ώστε να ενισχύσουν την ταυτότητά τους και να αναστρέψουν την πορεία παρακμής και να διεκδικήσουν την αναλογούσα θέση στον εθνικό κορμό. Η κοινοτική οργάνωση θα επιτρέψει στους Ηπειρώτες να δώσουν τη μάχη της οικονομικής ανάπτυξης, δεδομένου ότι θα έχουν

τη δυνατότητα να αναπτύξουν πρωτοβουλίες, που θα στηρίζονται στη γνώση της πραγματικότητας. Ακόμη, η κοινοτική οργάνωση θα βοηθήσει τη σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών και στην τόνωση της κοινωνικής ζωής και της πολιτισμικής συμπεριφοράς, αποτρέποντας την αλλοίωση του πολιτισμικού χαρακτήρα της Ηπείρου.

Η αποκέντρωση όμως επεκτείνεται και σ' αυτό που σήμερα ονομάζεται αυτοδιοίκηση τρίτου βαθμού. Περιλαμβάνει το γεωγραφικό διαμέρισμα της Ηπείρου και είναι γνωστή ως Γενική Διοίκηση. Ο θεσμός περνάει από πολλές φάσεις, ώσπου τελικά καταργείται. Οι Ηπειρώτες ωστόσο αντιλαμβάνονται την καθιέρωση της Γενικής Διοίκησης⁴³ ως καθοριστικό στοιχείο για την αφύπνιση της ηπειρωτικής συνείδησης⁴⁴ και την έναρξη της εποχής αναδημιουργίας. «Όλοι μας πλέον αντελήφθημεν ότι μεταξύ των πρωτίστων αιτιών της κακοδαιμονίας και της προϊούσης παρακμής της Ηπείρου συγκαταλέγεται και το απαίσιον και πολύκλωνον συγκεντρωτικόν σύστημα, όπερ μας επεβλήθη από της απελευθερώσεώς μας και εντεύθεν»⁴⁵.

Το συγκεντρωτικό σύστημα παγίδευε τον Ηπειρώτη και ευνοούσε το «φύσει συνεσταλμένον»⁴⁶ χαρακτήρα του. Ήταν άτολμος και αδυνατούσε να αναπτύξει πρωτοβουλία για να λυθούν τα χρονίζοντα προβλήματα της Ηπείρου, που τη μετέτρεπαν σε μια δευτερεύουσας σημασίας περιφέρεια της εθνικής-κρατικής οντότητας. Το αγροτοκτηνοτροφικό ζήτημα, η αναπροσαρμογή των καλλιιεργειών, η βιομηχανική υποδομή, η διάνοιξη αρτηριών ώστε να σπάσει η γεωγραφική απομόνωση, η προστασία της πνευματικής κληρονομιάς είναι θέματα, που μόνο μια περιφερειακή διοίκηση μπορεί να κατανοήσει και να τα καταστήσει πρώτης προτεραιότητας ζητήματα.

Σ' αυτό εξάλλου το πλαίσιο εντάσσεται και η τρίτη μορφή της κοινοτικής οργάνωσης, οι Αδελφότητες, που δραστηριοποιούνται έξω από το γεωγραφικό διαμέρισμα. Η Αδελφότητα καταρχήν είναι η προέκταση⁴⁷ της κοινότητας έξω από το χώρο της, ιδίως στην πρωτεύουσα του κράτους. Γι' αυτό και έχει ιδιαίτερη στρατηγική θέση στην προσπάθεια της κοινότητας να παρακολουθήσει την αναγεννητική προσπάθεια. Τα μέλη των διαφόρων κοινοτήτων της Ηπείρου αντιλαμβάνονται τη σημασία της ίδρυσης των Αδελφοτήτων. Για την Αδελφότητα λοιπόν επιφυλάσσεται ο ρόλος του μοχλού πίεσης για την αναγεννητική προσπάθεια και ως εκ τούτου κατέχει σπουδαία θέση στην προσπάθεια συγκρότησης της περιφερειακής ταυτότητας, του ηπειρωτισμού.

Ο ηπειρωτισμός συνεπώς δεν συνιστά ταυτότητα διαφοροποίησης από το έθνος-κράτος. Δεν εμπεριέχει εθνολογικά χαρακτηριστικά, που στοχεύουν στην ιδεολογικοποίηση μιας πολιτισμικής ιδιομορφίας.

Ο ηπειρωτισμός⁴⁸ είναι αυτογνωσία και δράση. Σημαίνει ενδοσκοπήση αλλά και οργάνωση. Το ένα προϋποθέτει το άλλο. Προαπαιτεί τη γνώση της ιστορίας, που θα επιτρέψει να προβληθεί η αξίωση για ίση μεταχείριση. Συνεπάγεται αυτοοργάνωση και πρωτοβουλία, για να ενθαρρυνθούν εκείνα τα στοιχεία, που θα συμβάλουν στην υλοποίηση των στόχων.

Ο ηπειρωτισμός, η ταυτότητα μιας περιφέρειας, δεν αντιβαίνει στην εθνική ταυτότητα. Ο τοπικισμός μπορεί να προκαλέσει τριβές, μόνο όταν παρατηρείται ανισότιμη μεταχείριση⁴⁹. Σ' αυτή την περίπτωση μπορεί μακροπρόθεσμα να αφομοιωθούν μερικές περιφέρειες σε ένα κεντρικό πολιτισμικό και οικονομικό μοντέλο ή στο ισχυρότερο περιφερειακό, το οποίο βαθμιαία θα καταλάβει κεντρική θέση.

Τότε, η καλλιέργεια της περιφερειακής ταυτότητας είναι πράξη άμυνας, πράξη πολιτισμικής πολλαπλότητας. Η εθνική ταυτότητα δεν είναι ευθύγραμμη. Αποτελεί συνισταμένη πολλών επιμέρους παραγόντων. Και ακριβώς εδώ βρίσκεται η πολυμορφία της.

Συνεπώς, ο ηπειρωτισμός αλλά και κάθε περιφερειακή ταυτότητα, μπορεί να είναι στοιχείο σύγκλισης και ενότητας, προϋπόθεση πολιτισμικής δημιουργίας.

Η επισήμανση αυτή βέβαια μπορεί να επεκταθεί και στις νέες σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στο εθνικό-υπερεθνικό με υπογράμμιση της σημασίας του περιφερειακού στη διαδικασία της δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σήμερα το πρόβλημα είναι επίκαιρο. Δεν αναφερόμαστε σε μια διαδικασία που στοχεύει στην παράκαμψη της κρατικής οντότητας ούτε βέβαια ο λόγος γίνεται για μια περιφερειακή οργάνωση με καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα.

Ίσως, από κάποιους, ιδιαίτερα φιλόποτους, εκληφθεί η πρόταση ως ενίσχυση εθνικών ταυτοτήτων, που εμπεριέχουν τον κίνδυνο της μετεξέλιξης σε κινήματα εθνικιστικού χαρακτήρα, ιδιαίτερα μετά και την πρόσφατη εμπειρία της πρώην Γιουγκοσλαβίας.

Η ενίσχυση των περιφερειακών ταυτοτήτων⁵⁰ δεν έχει σχέση με τις παραπάνω υποψίες. Αντίθετα, η περιφέρεια⁵¹, συνδεδεμένη με την εθνική-κρατική διοίκηση, έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει ουσιαστικές αρμοδιότητες, γεγονός που αμβλύνει «το δημοκρατικό έλλειμμα» της Κοινότητας. Επιτρέπει τη μελέτη της τοπικής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής κατάστασης και την ανάπτυξη πρωτοβουλίας από τα υπεύθυνα όργανα της περιφέρειας για να λυθούν τα προβλήματα σε συνεργασία με το εθνικό κέντρο, τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις άλλες περιφέρειες. Οι πολίτες της περιφέρειας αντιλαμβάνονται την ευθύνη τους για την ανάπτυξη του τόπου τους και έτσι αποβάλλουν την παθητικότητα. Αποκτούν λοιπόν συνείδηση περιφερειακή⁵², που αποτελεί συνισταμένη της εθνικής ταυτότητας και συστατικό στοιχείο της διαμορφούμενης ευρωπαϊκής ταυτότητας, που θα είναι προϊόν ισότιμης θέσης και αλληλεπίδρασης και όχι επιβολής και αφομοίωσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τίτλος Ι, άρθρο Α.
2. Π. Κ. Ιωακειμίδης, «Προοπτικές και προβλήματα στη διαμόρφωση της “νέας ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής”», στο βιβλίο: *Η Ευρώπη σε αναζήτηση νέας αρχιτεκτονικής. Η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1992, σ. 13.
3. Charlotte Seymour-Smith (επιμέλεια), *Identity*, στο λεξικό: *Macmillan Dictionary of Anthropology*, Macmillan Press Ltd, London 1986, σ. 145. Ακόμη, βλ. Harold R. Isaacs, *Basic Group Identity*, στο βιβλίο: *Ethnicity, Theory and Experience* (εισαγωγή-επιμέλεια Nathan Glaser, Daniel P. Moynihan), Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, Seattle-London 1975, σσ. 29-52 και Jaroslav Krejci, Viteslav Velimsky, *Ethnic and Political Nations in Europe*, *Croom Helms*, London 1981, σσ. 225-234.
4. Β. Τσινόρεμα, *Ευρώπη και πολιτισμός: προς αναζήτηση της νέας πολιτιστικής ταυτότητας της Ευρώπης*, Ο Πολίτης, 115 (1991), σ. 47. Για τη σχέση που υπογραμμίζει η Τσινόρεμα βλ. Κ. Μαρξ, Φρ. Έγκελς, *Η Γερμανική ιδεολογία*, τ. Α, εκδ. Gutenberg, Αθήνα (χ.χ.), σσ. 66-67 και Ε. Μπιτσάκης, *Θεωρία και πράξη. Προβλήματα φιλοσοφίας του ανθρώπου* εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983, σσ. 88-95.
5. «Η επιφυλακτικότητα για το Μάαστριχτ δικαιολογείται ως ένα βαθμό και από τις ως τώρα λειτουργικές ανεπάρκειες της Κοινότητας», διαπιστώνει ο Απόστολος Α. Λάζαρης, *Ποιο μέλλον για την Ευρώπη*, εφ. Το Βήμα, α. φύλ. 12176, ενώ ο Μ. Μορώνης, *Η Ευρώπη σε ναρκοπέδιο*, εφ. Ελευθεροτυπία, α. φύλ. 5148, σημειώνει: «Το δημοψήφισμα στη Δανία για τη συνθήκη του Μάαστριχτ, αρχές Ιουνίου, σήμανε τον κώδωνα του κινδύνου για την Ευρωπαϊκή Ένωση». Πιο πολύ όμως από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος στη Δανία, οι Ευρωπαίοι αναστατώθηκαν από την προοπτική αρνητικού αποτελέσματος στο δημοψήφισμα της Γαλλίας.

6. Π.Δ. Ντούσκος, *Η πανευρωπαϊκή Ένωση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1990. Νίκος Σαλπικτής, *Ευρωπαϊκή Ένωση: «Τι κρύβεται πίσω από τη βιτρίνα;»*, ΚΟΜΕΠ, 5 (1992), σσ. 39-43.
7. Ο Γιάννης Δραγασάκης σε συνέντευξή του, ερμηνεύοντας τις αντιδράσεις των Ευρωπαίων στη Συνθήκη του Μάαστριχτ, διαπιστώνει ότι «αυτή τη στιγμή υπάρχουν στην Ευρώπη που μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για ένα νέο πολιτικό και κοινωνικό ρεύμα, που βρίσκεται υπό διαμόρφωση σε ευρωπαϊκή κλίμακα και το οποίο στην ουσία διεκδικεί μια νέα δημοκρατική συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση». Εφ. Έθνος της Κυριακής, α. φύλ. 518. Εξάλλου, ο Φωτόπουλος απορεί με τις αντιδράσεις στο Μάαστριχτ και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτές αφορούν «την υπάρχουσα Ευρώπη, την οποία το Μάαστριχτ απλώς συνεχίζει και διευρύνει». Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Γιατί τόσο ρεύμα κατά του Μάαστριχτ*, εφ. Ελευθεροτυπία, α. φύλ. 5147.
8. Ν. Μουζέλης, *Το μέλλον ανήκει στους εκσυγχρονιστές*, εφ. Το Βήμα, α. φύλ. 12182.
9. Α. Κωνσταντακοπούλου, *Για την ευρωπαϊκή «Ιστορία της Ευρώπης»*, Ο Πολίτης, 106 (1990), σ. 50.
10. Π. Κ. Ιωακείμης, *Η Ευρώπη σε αναζήτηση αρχιτεκτονικής. Η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1992, σ. 19.
11. Ό.π.
12. Ε. Γ. Καψωμένος, *Η ιδεολογία της επανάστασης στο κλέφτικο τραγούδι*, Πρεβεζάνικα Χρονικά, 25 (1991), σ. 132.
13. Ό.π., σ. 133.
14. Ό.π., σ. 130.
15. Για τις δυο πλευρές της ταυτότητας, την επιθετική (δημόσια συμπεριφορά) και την αμυντική (ιδιωτική συμπεριφορά) μιλάει και η Carole E. Hill, *Adaption in Public and Private Behavior in an American Urban Setting*, Urban Anthropology, 4:4 (1975), σσ. 336-340.
16. Ι. Βαλλερστάιν, «Η οικοδόμηση των λαών: ρατσισμός, εθνικισμός, εθνισμός», στο βιβλίο: Ε. Μπαλιμπάρ, Ι. Βαλλερστάιν, *Φυλή, έθνος, τάξη: Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σσ. 124-125. Π.-Ν. Ι. Διαμαντούρος, *Ελληνισμός και ελληνικότητα: ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1983, σσ. 52-56. Μ. Γ. Μερακλής, *Θέσεις για τη λαογραφία*, Διαβάζω, 245 (1990), σ. 17. Michael Hertzfeld, *Anthropology through the Looking-glass. Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, σσ. 2-3.
17. Jaroslav Krejci and Vitezslav Velimsky, *Ethnic and Political Nations in Europe*, Croom Helm, London 1981, σσ. 32-43. Cf. Alfred Cobban, *The Nation and National Self-Determination*, Crowell, New York 1969. William Petersen, *Ethnicity. Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-London 1975, σσ. 182-189.
18. Donald Horowitz, *Ethnicity. Theory and Experience*, ό.π., σσ. 111-139. George DeVos, *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change*, Mayfield Publishing, Palo Alto, Calif. 1975. C.F. Keyes, *Towards a New Formulation of the Concept of Ethnic Group*, Ethnicity, 3 (1976), σσ. 202-213.
19. Κ. Πομιάν, *Ευρώπη. Το παλιό «ρήγμα» ενεργοποιείται...*, εφ. Θεσσαλονίκη, α. φύλ. 8767 (576).
20. Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τίτλος κxvii, άρθρο 198 Α.
21. Π. Κ. Ιωακείμης, *Η Ευρώπη σε αναζήτηση νέας αρχιτεκτονικής. Η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ελλάδα*, ό.π., σσ. 102-103.
22. Α. Βακαλόπουλος, *Καίρια θέματα της ιστορίας μας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 175-189. Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α΄ Κοινωνική συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1984, σσ. 85-89.
23. Αντόνιο Γκράμισι, *Il Risorgimento*, τ. Ζ., εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1987, σ. 86.
24. Α. Ρήγος, *Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνης*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σσ. 216-223.
25. Με θέματα που αφορούν τη μελέτη της τοπικής (localism) και περιφερειακής κοινωνίας (regionalism) ασχολείται τα τελευταία χρόνια η αγροτοκοινωνιολογία. Βλ. Τ. Bradley, P. Lowe (εισαγωγή επιμέλεια), *Locality and Rurality: Economy and Society in Rural Regions*, Geo Books, Norwich 1984. Howard Newby, *Locality and Rurality: The Restructuring of Rural Social Relations*,

20:3 (1986), σσ. 209-215.

26. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται από την εφημερίδα. Προφανώς, διαμορφώνεται με πρότυπο τον όρο ελληνισμός, που ήταν κεντρική έννοια την εποχή του Μεσοπολέμου. Την έννοια του ηπειρωτισμού διερευνά μεταπολεμικά ο Πατσέλης στο περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία*. Σύμφωνα με αυτόν αποτελεί συστατικό στοιχείο του ελληνισμού και τα χαρακτηριστικά του είναι η φιλοπατρία, η αγάπη στα γράμματα, η αγαθοεργία, η οικογενειακή τιμή. Βλ. Ν. Πατσέλης, *Τι θα πη Ηπειρωτισμός*, *Ηπειρωτική Εστία*, 4 (1955), σσ. 525-528. Ο ηπειρωτισμός δεν εμπεριέχει στοιχεία εθνοτικής ταυτότητας (ethnic identity). Μπορεί να υπαχθεί στον τοπικισμό (locality), αφού «μια πολιτιστικά ομοιογενής ομάδα ανθρώπων μπορεί να διαιρεθεί εσωτερικά σε ομάδες καταγωγής (...), αλλά δε θα μπορούσε να συγκροτήσει εθνοτική ομάδα». Βλ. C.F. Keyes, *Ethnic Change*, University of Washington Press, Seattle-London 1982, σ. 8.

27. Η *Ηπειρωτική Ηχώ*, *Πανηπειρώται*, εφ. *Ηπειρωτική Ηχώ*, Σεπτέμβριος 1924 (Ιωάννινα), α. φύλ. 1.

28. Ο ηπειρωτισμός, όπου ενυπάρχει ο εκσυγχρονισμός με την παράδοση, μπορεί να ενταχθεί στο φιλοσοφικοαισθητικό κίνημα του Μεσοπολέμου, του μοντερνισμού. Βλ. Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1989, σ. 19 επ., όπου πλούσια βιβλιογραφία.

29. Σ. Μ., *Ηπειρώτες*, εφ. *Ηπειρωτική Ηχώ*, Νοέμβριος 1924 (Ιωάννινα), α. φύλ. 50.

30. Η *Ηπειρωτική Ηχώ*, *Πανηπειρώται*, ό.π. Ενδιαφέρουσα είναι η χρήση της κλασικής κληρονομιάς για τη διαμόρφωση ταυτότητας. (G.E. Von Grunebaum, *Modern Islam: The Search for Cultural Identity*, Vintage Books, New York 1954. Ειδικότερα, η αναγωγή της καταγωγής στους αρχαίους Έλληνες αποτέλεσε την κύρια διαμάχη στα τέλη του 19ου αιώνα, που, εκτός των άλλων, συνεπέφερε και τη δημιουργία της Λαογραφίας. Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Θέσεις για τη λαογραφία*, *Διαβάζω*, 245 (1990), σ. 17. Σ. Δαμιανός, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα 1987, σσ. 41-44. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1975, σσ. 298-314. Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1985, σσ. 419-427. Η αίσθηση εξάλλου της καταγωγής από τους αρχαίους υπάρχει και στους απλούς ανθρώπους, πολύ περισσότερο μάλιστα στους εγγράμματους, που φροντίζουν να ανακαλύπτουν στοιχεία αυτής της καταγωγής, η οποία συνιστά κριτήριο αποδοχής και υποδοχής. Βλ. Δ. Γ. Τσαούσης, *Ελληνισμός-Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ. βιβλ/ον της «Εστίας», Αθήνα 1983, σ. 19. Έτσι, είναι ευνόητη η προσπάθεια με την εφημερίδα να τονίσει την αδιάσπαστη ενότητα αλλά και τη σχέση της νεότερης Ελλάδας με την Ήπειρο.

31. Ε-ς, *Η Ήπειρος*, εφ. *Ηπειρωτική Ηχώ*, Νοέμβριος 1924 (Ιωάννινα), α. φύλ. 53.

32. Σ. Μ., *Ηπειρώτες* ό.π.

33. Θ. Μέρτζος, *Η αφύπνιση των αγροτών*, εφ. *Ηπειρωτική Ηχώ*, Σεπτέμβριος 1924 (Ιωάννινα), α. φύλ. 4.

34. Ιούδας Ισκαριώτης, *Η απαλλοτρίωση*, εφ. *Ηπειρωτική Ηχώ*, Απρίλιος 1925 (Ιωάννινα), α. φύλ. 194. Για τους αγώνες των αγροτών και τη σημασία των απαλλοτριώσεων βλ. Κ. Βεργόπουλος, ό.π., σσ. 162-199.

35. Το πρόβλημα της απαλλοτρίωσης ήταν πολύ έντονο στην Ήπειρο, αφού κυριαρχούσαν οι μεγαλοτσιφλικάδες, και διογκώθηκε με τους πρόσφυγες. Βλ. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973, σ. 246.

36. Β. Ρόκου, *Συμβολή στη μελέτη ενός κτηνοτροφικού χωριού*, διδακτορική διατριβή, Γιάννενα 1983, σ. 63.

37. «Η εις Αίγυπτον, Ρουμανίαν και Αμερικνήν μετανάστευσις λόγω των περιοριστικών μέτρων σχεδόν εξέλιπεν. Ο δε πρότερον ειθισμένος κατ' έτος να μεταναστεύη Ηπειρώτης εγκατεστάθη οριστικώς εις το χωρίον του ζητών να εξοικονομήση τα προς το ζην εκ των εις λιβάδια μετατραπέντων αγρών του πατρός του». Χ. Αποστολόπουλος, *Η κτηνοτροφία εν Ήπειρω και το νοικοκυτάσιον βοσκών*, εφ. *Ηπειρωτική Ηχώ*, Σεπτέμβριος 1925 (Ιωάννινα), α. φύλ. 332. Γι' αυτό βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη: Η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, σσ. 17-18.

38. «Εκείνο το οποίο θα μας σώση τον μαραθέντα τόπον μας, να θραύση τα σιδηρά δεσμά του υπερκρατισμού, ο οποίος ως εφιάλτης επεκάθησεν εις τα στήθη μας, θα αποδώση την πραγματικήν και ουσιαστικήν λαϊκήν ελευθερίαν, θα αφήση να δρα ελεύθερα η πρωτοβουλία, είναι η αποκέντρωσις. Το σύστημα τούτο είναι το μόνον, το οποίο και διά πλείστους λόγους και κυρίως διά την γεωγραφικήν μας θέσιν, θα αλλάξη ταχέως την κατάστασίν μας». Ανώνυμος, *Η μόνη σωτηρία*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Δεκέμβριος 1924 (Ιωάννινα), α. φύλ. 72.

39. Αθανάσιος Οικονομίδης, *Η αυτοδιοίκησης και η αποκέντρωσις*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Φεβρουάριος 1926 (Ιωάννινα), α. φύλ. 477.

40. Β. Γάνωσης, *Διοικητική αποκέντρωσις και σημασία διά την χώραν μας*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Ιούνιος 1926 (Ιωάννινα), α. φύλ. 621.

41. «Γι' αυτό είναι ανάγκη όλοι οι χωρικοί να ξυπνήσουν, ν' απαλλαγούν από το λήθαργο της μοιρολατρικής αναμονής της κρατικής αντιλήψεως. Πρέπει πρώτα να χειραφετηθούν από τα τυφλά κομματικά μίση (...). Δεν πρέπει να τα περιμένωμε όλα από το κράτος». Ανώνυμος, *Κοινοτικές οργανώσεις*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Φεβρουάριος 1925, α. φύλ. 131.

42. Αθανάσιος Οικονομίδης, ό.π.

43. Ο Παπαναστασίου σε άρθρο του, που αναδημοσιεύεται στην εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, τάσσεται υπέρ της αποκεντρωμένης περιφερειακής διοίκησης, αφού «εις τας Νέας Χώρας, εκτός της αποστάσεως των από το κέντρον, έχει συγκεντρωθεί το μεγαλύτερον μέρος προσφυγικού κόσμου, υπάρχον πυκνοί πληθυσμοί αλλογενών, δημιουργούντες και διεθνή ζητήματα». Α. Παπαναστασίου, *Η αποκέντρωσις και αι Γενικά Διοικήσεις*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Ιούλιος 1925 (Ιωάννινα), α. φύλ. 278.

44. «Δεδομένου δε, ότι ο Ηπειρώτης διά μέσου των αιώνων επετέλεσε θαύματα διά της πρωτοβουλίας και της ατομικής δράσεως, δέον εκ των προτέρων να θεωρηθή βέβαιον, ότι η μόνη Επαρχία, ήτις θα ευδοκιμήση καλύτερον πάσης άλλης, θα είναι η Ήπειρος, της οποίας οι κάτοικοι κατά την μακραίωνον δουλείαν έχουν αναπτύξη συνείδησιν κοινωνικής δράσεως και διοικητικήν ικανότητα αξιοζήλευτον. Και η ημέρα της απολυτρώσεώς μας από του υδροκεφάλου των Αθηνών και των δεσμών της συγκεντρώσεως φαίνεται ότι δεν είναι μακράν». Ανώνυμος, *Η απολύτρωσις μας*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Ιούνιος 1926 (Ιωάννινα), α. φύλ. 593.

45. Αθανάσιος Οικονομίδης, *Και πάλιν η αυτοδιοίκησης*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Ιούνιος 1926 (Ιωάννινα), α. φύλλ. 611.

46. Α. Τσακμάκης, *Η Γενική Διοίκησης εν Ηπείρω*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Αύγουστος 1925 (Ιωάννινα), α. φύλλ. 298. Κατά τον αρθρογράφο προϋπόθεση για την πρόοδο της Ηπείρου είναι η Γενική Διοίκηση, μια μορφή δηλαδή περιφερειακής οργάνωσης, που θα συσπειρώσει όλες τις δυνάμεις και θα θέσει τον Ηπειρώτη μπροστά σε μια πρόκληση: να αναλάβει ο ίδιος την ευθύνη για το μέλλον του.

47. Πβλ. του Ρ. Mayer, *Migracy and the Study of Africans in Towns*, *American Anthropologist*, 64 (1962), σ. 590. Για το Νιτσιάκο οι Αδελφότητες «γίνονται φορείς ποικίλων εξουσιών εισάγοντας νέα κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα και συνάμα διεκδικώντας έναν άλλο ρόλο, τόσο στα πράγματα της γενέτειρας όσο και στη διαχείριση των υποθέσεων της ευρύτερης εν διασπορά κοινότητας». Β. Νιτσιάκος, *Η αίσθηση της ιστορίας σε μια κοινότητα της Ηπείρου*, Ηπειρωτική Εστία, τ. 453-454-455 (1990), σ. 51.

48. Τα στοιχεία που διαμορφώνουν τον ηπειρωτισμό είναι: χειραφέτηση της πανηπειρωτικής κοινής γνώμης, ηπειρωτική συνείδηση, ηπειρωτική ενότητα, ηπειρωτική φιλοτιμία, ηπειρωτικό συμφέρον, ηπειρωτική τιμή, ηπειρωτικό όνομα, ηπειρωτικό θάρρος.

49. «Ο κυνισμός αυτός των αντιπροσώπων μας με είχε απογοητεύσει τόσο πολύ, που σήμερα παρακολουθώντας την προσπάθεια της φίλης "Ηπειρωτικής Ηχούς" να αναπτύξη την Ηπειρωτική συνείδησι και το αίσθημα της αλληλεγγύης και του πατριωτισμού, όπως νοείται με την στενωτέραν έννοιαν, νιώθω την μεγαλύτεραν ηδονήν. Έφθασεν η ώρα πλέον να σκεπτόμεθα και ημείς αλλιώς. Και πρέπει να το κάνωμεν διατί οι καταρακιάδες από τους ομοεθνείς μας δεν θα λείψουν ποτέ. Ζήτη λοιπόν ο Ηπειρωτισμός». Επαναστάτης, *Ηπειρωτισμός*, εφ. Ηπειρωτική Ηχώ, Δεκέμβριος 1924 (Ιωάννινα), α. φύλ. 76.

50. Γ. Τσεκούρας, *Αποκέντρωση και (οικονομική) ανάπτυξη της Ελλάδας*, Πρεβεζάνικα Χρονι-

κά, 26 (1991), σσ. 141-174.

51. Ο Πανάς σε άρθρο του υπογραμμίζει τη σημασία της περιφερειακής οργάνωσης για την ανάπτυξη της χώρας μας και τονίζει ότι «αν δεν γίνουν ριζοσπαστικές αλλαγές, ίσως το 2000, η χώρα μεταβληθεί στο Μπαγκλαντές της Ευρώπης». Βλ. Ε. Πανάς, *Το Μάαστριχτ και η Τοπική Αυτοδιοίκηση*, εφ. Έθνος, α. φύλ. 3276. Ακόμη, βλ. Μ. Παπαγιαννάκης, *Τοπικές εξουσίες στο προσκήνιο της εθνικής πολιτικής, Σύγχρονα Θέματα*, 28 (1986), σσ. 16-18.

52. «Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και η Περιφέρεια συνδέονται άμεσα, καθοριστικά με την ενεργό και ισότιμη συμμετοχή μας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Το πνεύμα που επικρατεί στη σύγχρονη Ευρώπη είναι αποκεντρωτικό, αντικρατιστικό, του τονισμού των ιδιαιτεροτήτων και συνάμα συνεργατικό. Η ανάπτυξη λοιπόν της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και η εμβάθυνση της Περιφέρειας είναι όροι επιβίωσης στην ενοποιούμενη Ευρώπη». Βλ. Φ. Πιέρρος, *Τοπική Αυτοδιοίκηση και περιφέρεια στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 35:1999 (1992), σ. 62.